FIOLETOWE TRÓJKĄTY

„Zapomniane ofiary”
reżimu nazistowskiego

Przewodnik po wystawie historycznej

1933

1939

1945

SPIS TREŚCI

Przedmowa 3

Cytaty 5

Zakazy 6

Działalność podziemna 7

Dzieci 8

Uwięzienie 10

Egzekucje 20

Marsze śmierci 25

Ocalali 27

Chronologia wydarzeń 30

© 2024
Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania

Fioletowe trójkąty — „zapomniane ofiary” reżimu nazistowskiego
Purple Triangles — “Forgotten Victims” of the Nazi Regime
Polish (*brfi*-P)
Wydrukowano w styczniu 2025 roku
Wydawcy:
Świadkowie Jehowy w Polsce
ul. Warszawska 14
05-830 Nadarzyn

© Druck und Verlag: Wachtturm Bibel- und Traktat-Gesellschaft, Selters/Ts.
Made in Germany

PRZEDMOWA

Do końca 2002 roku około 600 000 osób — w tym wielu młodych ludzi — zobaczyło mobilną wystawę na temat prześladowania więźniów oznaczonych fioletowym trójkątem oraz innych Świadków Jehowy żyjących w Trzeciej Rzeszy. Wystawę prezentowano w muzeach i miejscach pamięci na terenie byłych obozów koncentracyjnych, takich jak Mauthausen, Moringen, Neuengamme, Buchenwald, Sachsenhausen czy Bergen-Belsen, a także w centrach edukacyjnych i innych placówkach naukowych dla osób dorosłych. Te działania były niezwykle istotne i odegrały kluczową rolę w zachowaniu pamięci o tak zwanych „zapomnianych ofiarach", jak określają je niemieccy historycy. Jakie jeszcze korzyści płyną z prezentacji takiej wystawy dla szerokiej publiczności?

27 stycznia 1998 roku obchody corocznego Dnia Pamięci o Ofiarach Narodowego Socjalizmu dedykowano w Miejscu Pamięci i Muzeum Sachsenhausen ofiarom, które były Świadkami Jehowy. Przemawiając z tej okazji, Steffen Reiche, minister kultury i nauki Brandenburgii, powiedział: „W postępowaniu Świadków Jehowy w obozach i więzieniach widać cnoty, które dziś — tak jak w przeszłości — stanowią nieodzowny warunek istnienia demokratycznego, konstytucyjnego państwa, a mianowicie: niezłomną postawę względem SS i współczucie wobec współwięźniów. Biorąc pod uwagę narastającą agresję w stosunku do cudzoziemców oraz osób o odmiennych poglądach politycznych i ideologicznych, wszyscy nasi obywatele powinni przyswoić sobie te cnoty".

Powyższa opinia jest dowodem na to, że tego rodzaju wystawy pozwalają osiągnąć znacznie więcej niż tylko upowszechniać informacje o prześladowaniu jakiejś mniejszości religijnej przez reżim nazistowski. Wskazuje również na wartość i konieczność dokumentowania przeszłości.

Gdy wystawa była prezentowana w Hamburgu w październiku 1997 roku, pewien renomowany niemiecki tygodnik napisał: „Ta wystawa osiągnęła cel, który powinien zawsze przyświecać podobnym wydarzeniom — nie tylko pokazuje suche dane statystyczne dotyczące tego, ile osób nękano, zwolniono z pracy, uwięziono, torturowano czy zamordowano, ale też zwraca uwagę na tragiczne losy poszczególnych jednostek" (*Die Zeit*, 10 października 1997 roku, strona 24).

Jedna z osób przemawiających na otwarciu wystawy w Miejscu Pamięci Bergen-Belsen, zorganizowanej pod patronatem Państwowego Centrum Edukacji Politycznej Dolnej Saksonii, powiedziała: „Ukazane tu osoby stanowią reprezentację tych wszystkich, którzy byli prześladowani, więzieni i dręczeni ze względu na niezłomne trzymanie się swoich przekonań religijnych i nieuleganie nazistowskiej propagandzie. Nie są to jacyś nierealni bohaterowie, ale zwykli śmiertelnicy, którzy podążali za głosem sumienia i śmiało trwali przy swojej wierze, tym samym stając się przykładami do naśladowania w naszym codziennym życiu" (*Hannoversche Allgemeine Zeitung*, 20 kwietnia 1998 roku, strona 4).

Wystawa obejmuje trzy zestawy, z których każdy zawiera około 50 paneli. Mogą one być prezentowane pod następującymi tytułami: *Niezłomni w obliczu prześladowań — Świadkowie Jehowy a hitleryzm* (przy okazji publicznych pokazów filmu dokumentalnego o tym samym tytule, wydanego przez Towarzystwo Strażnica, albo innych filmów na ten temat, wydanych przez inne podmioty), *Zapomniane ofiary* (historycy określają Świadków Jehowy mianem „zapomnianych ofiar nazizmu") oraz *Dzięki silnym przekonaniom chrześcijanie stawiają duchowy opór* (wystawa towarzysząca forom naukowym o tym samym tytule organizowanym w Wewelsburgu, Hamburgu i Frankfurcie nad Menem w październiku 1997 roku).

Sam pomysł ekspozycji zaczerpnięto z francuskiej wystawy przygotowanej przez Europejskie Stowarzyszenie Deportowanych i Internowanych Świadków Jehowy (*Cercle européen des Témoins de Jéhovah anciens déportés et internés*), które powstało w Paryżu w 1990 roku. Treść wystawy prezentowanej w Niemczech została jednak zmodyfikowana i poszerzona. Dnia 6 listopada 1996 roku wystawę zaprezentowano w Muzeum i Miejscu Pamięci Ravensbrück przy okazji światowej premiery niemieckiego filmu dokumentalnego *Niezłomni w obliczu prześladowań — Świadkowie Jehowy a hitleryzm*. Były premier Brandenburgii napisał o nim: „Ten film stanowi ważny wkład w upowszechnianie wiedzy na temat sytuacji waszego związku wyznaniowego w czasach nazizmu".

Około 400 spośród 567 projekcji filmu obejmowało mobilną wystawę o zapomnianych ofiarach. Dnia 23 stycznia 1998 roku Siegfried Schiele, dyrektor Centrum Edukacji Politycznej w Badenii-Wirtembergii,

PRZEDMOWA

powiedział podczas otwarcia wystawy w Stuttgart-Bad Cannstatt: „Każdy, kto z jakiegokolwiek powodu stawiał opór reżimowi nazistowskiemu, zasługuje na szczególne uznanie. Wśród tych osób byli też Świadkowie Jehowy, za co należy im się ogromny szacunek. Niestety, przez wiele lat te fakty na temat Świadków Jehowy nie były powszechnie znane. Dlatego cieszę się, że istnieje wystawa, która może pomóc to zrekompensować. Miałem już okazję zwiedzić tę wystawę i obejrzeć film dokumentalny. Moje pierwsze wrażenia z wystawy są bardzo pozytywne, film też jest jak najbardziej godny polecenia. Historia nie może być traktowana jak kopalnia, z której wydobywamy tylko to, co nam pasuje. Świadkowie Jehowy swoją wzorową postawą wyraźnie i pozytywnie zapisali się w tym rozdziale historii, który pod każdym innym względem był najciemniejszym okresem w naszych dziejach”.

Z czasem Towarzystwo Strażnica w Niemczech przygotowało dodatkowe panele nawiązujące do miejsc, w których odbywały się wystawy, takich jak Stuttgart czy Miejsce Pamięci Budziszyn. (Niektóre muzea-miejsca pamięci otrzymały dodatkowe panele na stałe). Wystawę w całości powielono na premierę rosyjskiej wersji filmu *Niezłomni*, która odbyła się 15 maja 1997 roku w obiekcie World Trade Center w Moskwie, a także na premierę w Austrii i specjalną wystawę *Zapomniane ofiary*, zorganizowaną 18 czerwca 1997 roku w Miejscu Pamięci Mauthausen. Biura Oddziałów Towarzystwa Strażnica w Szwecji, Danii i Norwegii sporządziły elektroniczne kopie niektórych paneli i udostępniły je zwiedzającym w Muzeum Nordyckim w centrum Sztokholmu 14 stycznia 1998 roku, a 30 marca 1998 roku także w Kopenhadze. W tych krajach panele wykorzystano do prezentacji wystawy mobilnej udostępnianej w różnych miastach.

Niniejsza broszura przedstawia jedynie wybrane zdjęcia i dokumenty, które znalazły się na 50 trójwymiarowych panelach. Nowy zestaw paneli został zdigitalizowany i są one udostępniane nieodpłatnie jako wydruki, które można umieszczać w przestrzeni publicznej i wykorzystywać w szkołach.

Pragniemy, by ta wystawa przyczyniała się do dalszego kształtowania obiektywnych, pozbawionych uprzedzeń postaw u wszystkich ludzi.

Wydawcy

CYTATY

(*Bibliografia jest ułożona w porządku chronologicznym i zawiera cenną literaturę ekspercką na ten temat.*)

„Stopień lojalności wobec państwa był kryterium wszczęcia prześladowań. (...) ‚Międzynarodowe Stowarzyszenie Poważnych Badaczy Pisma Świętego' [oraz] ‚Towarzystwo Strażnica' były pierwszymi stowarzyszeniami religijnymi, które ucierpiały z rąk nazistów, i to one ucierpiały najmocniej. „Chyba nie ma analizy ani pamiętników na temat obozów koncentracyjnych, które by nie omawiały silnej wiary, pracowitości, uczynności i fanatycznego męczeństwa Poważnych Badaczy Pisma Świętego" (*Kirchenkampf in Deutschland 1933-1945,* Friedrich Zipfel, Berlin, 1965, s. 175).

„Uderzające jest to, że żadna inna sekta religijna nie ucierpiała tak bardzo w czasach narodowego socjalizmu, jak Poważni Badacze Pisma Świętego" (*Die Ernsten Bibelforscher im Dritten Reich,* Michael H. Kater, opublikowane w *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte,* kwiecień 1969, Stuttgart, 1969, s. 183).

„Rozpowszechnienie ‚Rezolucji' [12 grudnia 1936 roku] i ‚Listu otwartego' [20 czerwca 1937 roku] było nie tylko bardzo spektakularnym, ale także nowym sposobem publicznego głoszenia (...). [Te] kampanie prowadzone na terenie całej ‚Rzeszy' były tak dobrze skoordynowane, że odbyły się w całych Niemczech tego samego dnia i o tej samej porze. (...) Przez całą erę nazistowską w Niemczech nie było innej organizacji ruchu oporu, która podejmowałaby porównywalne inicjatywy" (*Widerstand "von unten." Widerstand und Dissens aus den Reihen der Arbeiterbewegung und der Zeugen Jehovas in Lübeck und Schleswig-Holstein 1933-1945,* Elke Imberger, Neumünster, 1991, s. 345).

„Państwo totalitarne wymagało od ludzi pełnego oddania reżimowi. Rząd Hitlera postawił się na miejscu Boga i zażądał, aby cała ‚wspólnota narodowa' pozostawała w harmonii z Führerem. W rezultacie opór stał się obowiązkowym nakazem wynikającym z wartości i przekonań wyznania religijnego Świadków Jehowy" (*Between Resistance & Martyrdom: Jehovah's Witnesses in the Third Reich,* prof. dr. Detlef Garbe, Madison/Wisconsin, 2008, s. 528).

„Już w Republice Weimarskiej Świadkowie Jehowy zetknęli się z wrogością ze strony sił rasowo-nacjonalistycznych oraz Kościoła i zaznali pierwszych ograniczeń prawnych ze strony państwa. (...) Chociaż w roku 1933 IBV [Międzynarodowe Stowarzyszenie Badaczy Pisma Świętego] próbowało dostosować się do nowej sytuacji i ogłosiło, że ma charakter czysto apolityczny i antykomunistyczny, wkrótce doszło do ostrych konfliktów z agencjami rządowymi. Już wiosną 1933 roku rozpoczęła się fala ciężkich prześladowań, konfiskat i zakazów publikowania, głoszenia i organizowania się" (*Widerstand und Emigration. Das NS-Regime und seine Gegner,* Hartmut Mehringer, Monachium, 1997, wydanie w miękkiej oprawie, 1998, s. 103).

„Z postępowania Świadków Jehowy w ‚Trzeciej Rzeszy' możemy się nauczyć po pierwsze tego, że nielicznej grupie ludzi w Niemczech udało się dzięki wierze i żelaznej solidarności nawet za wysoką cenę uniknąć ingerencji totalitarnego reżimu hitlerowskiego. (...) Po drugie, my, pokolenia nastające po erze ‚Trzeciej Rzeszy', powinniśmy czuć się zobowiązani do dania na przyszłość gwarancji, że już nigdy nie dojdzie do tego, by ludzie pragnący pozostać wierni swojemu sumieniu musieli iść na śmierć" (*Społeczność religijna Świadków Jehowy w Badenii-Wirtembergii w latach 1933-1945,* dr Hubert Roser, opublikowane w: Dr Hans Hesse (red.), „Najodważniejsi byli zawsze Świadkowie Jehowy, A PROPOS, Wrocław 2006, Bremen 2001, s. 207).

ZAKAZY

1 Przed rokiem 1933 w Niemczech aktywnie działały zbory Świadków Jehowy (Badaczy Pisma Świętego). Ze względu na swą intensywną działalność kaznodziejską byli oni dobrze znani w społeczeństwie.

2 Świadkowie Jehowy odmawiali uczestniczenia w wyborach i wykonywania hitlerowskiego pozdrowienia oraz prowadzili działalność religijną mimo zakazu ze strony władz, dlatego już w 1933 roku spotykały ich pierwsze represje, włącznie z osadzaniem w obozach koncentracyjnych.

3 Dnia 7 października 1934 roku Świadkowie Jehowy z Niemiec i z 50 innych krajów wysłali do rządu niemieckiego około 20 000 listów i telegramów wyrażających protest przeciwko prześladowaniom. Telegramy z zagranicy brzmiały: „Do Rządu Hitlera, Berlin, Niemcy. Złe traktowanie świadków Jehowy oburza wszystkich porządnych ludzi na ziemi i znieśławia imię Boga. Zaniechajcie prześladowania świadków Jehowy, bo w przeciwnym razie Bóg zniszczy Was razem z Waszą nacjonalistyczną partią. Podpisano: ŚWIADKOWIE JEHOWY [miasto lub gmina]”.

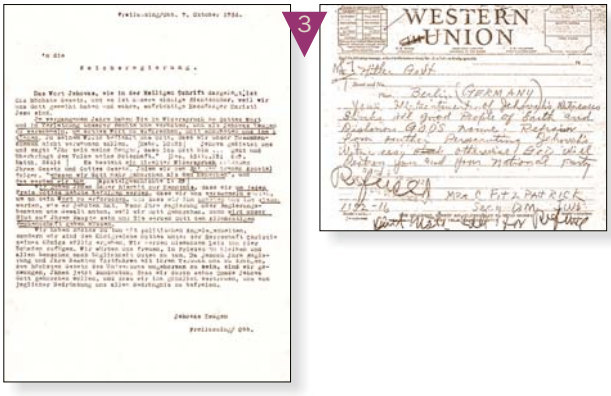

DZIAŁALNOŚĆ PODZIEMNA

1 Wielu Świadków Jehowy, na przykład Konrad i Maks Franke, pomimo prześladowań praktykowało swoją wiarę. Niektórzy potajemnie powielali literaturę Towarzystwa Strażnica. Konrad trafił za to do obozów w Osthofen (1933), Sachsenburgu (1934) i Sachsenhausen (1936-1945), a jego ojciec Max był więziony w Sachsenburgu (1934) i Buchenwaldzie (od 1935).

2 Maria Hombach działała jako tajna kurierka. W lutym 1940 roku została skazana na trzy i pół roku więzienia, które spędziła w izolatce. Sąd uwolnił ją w 1943 roku, gdy jej katoliccy rodzice wybłagali jej ułaskawienie. Aż do roku 1945 dyskretnie kontynuowała działalność jako Świadek Jehowy.

3 Fragment książki *Jehowa* (1934), pomniejszonej fotograficznie do rozmiarów pudełka zapałek w czasach działalności podziemnej w Niemczech.

4 Dnia 12 grudnia 1936 roku Świadkowie Jehowy rozpowszechnili w całych Niemczech drukowaną rezolucję wyrażającą protest przeciwko prześladowaniom. A 20 czerwca 1937 roku opublikowano „List otwarty", zawierający więcej szczegółów.

DZIECI

1 Anneliese Krause (urodzona w styczniu 1938 roku) nie tylko straciła ojca (został ścięty w więzieniu Berlin-Plötzensee 22 grudnia 1939 roku), lecz także została odebrana swojej matce. W styczniu 1940 roku bez uprzedzenia zabrano ją z domu i przewieziono do nazistowskiego ośrodka edukacyjnego.

2 Matka Bertholda Mewesa (urodzonego w 1930 roku) została wywieziona do obozu w Ravensbrück. Jego ojca zmuszono do wydania syna urzędnikom. Berthold, który ponownie spotkał się z rodzicami w 1945 roku, gdy miał 15 lat, wspomina: „Naziści powierzyli mnie opiece bezdzietnego małżeństwa, które mieszkało w małym gospodarstwie rolnym. Rano szedłem do szkoły, a po południu pracowałem na gospodarstwie. Do roku 1943 wolno mi było pisać do rodziców raz na sześć miesięcy. Potem wszelka korespondencja została zakazana”.

3 W roku 1939 Elisabeth, Paul-Gerhard i Hans-Werner, troje najmłodszych dzieci z rodziny Kusserow, zostało zabranych ze szkoły i z domu przez urzędników, którzy umieścili je w zakładach poprawczych. Na świadectwie szkolnym czytamy: „Zachowanie: bardzo dobre. (...) Do dnia dzisiejszego Paul-Gerhard odmawia wykonywania niemieckiego pozdrowienia oraz brania udziału w podnoszeniu flagi”

DZIECI

4 Po aneksji Alzacji i Lotaryngii przez Niemcy, Louis Arzt (urodzony w 1930 roku) z Miluzy odmówił wykonywania hitlerowskiego pozdrowienia. Dnia 7 lipca 1943 roku został odebrany rodzicom i zamknięty w nazistowskim domu poprawczym w Weingarten. (Na zdjęciu grupowym Louis Arzt siedzi na dole po prawej).

5 Eugène Jung (urodzony w 1933 roku w Gomelange we Francji), jego rodzice i pięcioro rodzeństwa zostali wywiezieni przez nazistów na Górny Śląsk, ponieważ odmówili wykonywania hitlerowskiego pozdrowienia i wywieszenia w oknach swojego domu flag ze swastyką.

6 To zdjęcie Simone Arnold zostało zrobione na krótko przed tym, jak jej matka musiała zabrać swoją 11-letnią córkę do domu poprawczego w pobliżu Konstancji. (Jej ojca wcześniej wysłano do obozu koncentracyjnego). Natychmiast po przyjeździe dziewczynce zabrano buty — dzieci chodziły boso od Wielkanocy do jesieni. Starsze musiały ciężko pracować w domu i ogrodzie. Simone wspomina: „Nigdy się nie bawiliśmy. Nie mieliśmy żadnych rzeczy osobistych, a rozmowy były zabronione. Jeśli uczeń został przyłapany na rozmowie, był dotkliwie bity kijem po palcach”.

UWIĘZIENIE

1 Zanim uruchomiono obozy w Lichtenburgu i Ravensbrück, obóz w Moringen (koło Getyngi) był jednym z pierwszych obozów koncentracyjnych dla kobiet (1933-1937). Prawie połowa kobiet, o których wiadomo, że przebywały w Moringen, była Świadkami Jehowy.

2 Jedną z więźniarek obozu w Moringen była 32-letnia Katharina Thoenes. Ponieważ zarówno ona, jak i inne więźniarki będące Świadkami Jehowy „odmówiły szycia na potrzeby pomocy zimowej" [dla wojska], komendant obozu odizolował je od innych więźniarek, a ponadto zakazał otrzymywania korespondencji, paczek i pieniędzy.

3 Za odmowę złożenia przysięgi wierności führerowi 18-letni Jonathan Stark został w roku 1944 zabrany do obozu koncentracyjnego dla młodocianych w Moringen. (Dnia 1 listopada 1944 roku został powieszony w Sachsenhausen za podyktowaną sumieniem odmowę służby wojskowej).

4 W maju 1939 roku, na krótko przed likwidacją obozu w Lichtenburgu, ponad 40 procent więźniarek tego obozu było Świadkami Jehowy.

5 W maju 1939 roku Erna Ludolph wraz z wieloma innymi kobietami będącymi Świadkami Jehowy została przewieziona do pracy przy budowie nowego obozu koncentracyjnego w Ravensbrück.

6 W Ravensbrück kobiety musiały pracować w najcięższych warunkach. (Zdjęcie pochodzi z propagandowego albumu fotograficznego SS).

Credit lines: Zdjęcie 1: Maßregelvollzugszentrum Niedersachsen Moringen
Zdjęcie 2: LAV NRW R, RW 0058 Nr. 8433, Erkennungsdienstliches Foto Katharina Thoenes
Zdjęcie 4: Landesamt für Denkmalpflege Sachsen
Zdjęcie 6 lewe i prawe: Mahn- und Gedenkstätte Ravensbrück

UWIĘZIENIE

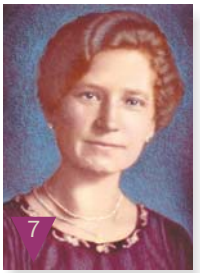

Credit line: Zdjęcie 7: DÖW, Vienna, Austria

7 Therese Schreiber była jednym z wielu austriackich Świadków Jehowy, których hitlerowcy wywieźli do Ravensbrück i innych obozów koncentracyjnych. Później sąd w Wiedniu skazał ją za to, że w podziemiu powielała *Strażnicę*, czasopismo wydawane przez Świadków Jehowy.

8 Charlotte Müller i Ilse Unterdörfer zostały przeniesione z Lichtenburga do obozu w Ravensbrück. Obie, pomimo zakazu, aktywnie dawały wyraz swojej wierze.

9 Oznaczeni fioletowym trójkątem więźniowie obozu dali się poznać jako rzetelni i godni zaufania pracownicy. Ta legitymacja pozwalała Charlotte Müller (od 1942 roku) pracować jako gospodyni u rodziny funkcjonariusza SS mieszkającej w pobliżu obozu.

10 W 1944 roku mała grupa ukraińskich dziewcząt przebywających w obozie w Ravensbrück zapoznała się z naukami Świadków Jehowy i wkrótce przyjęła ich poglądy. Wśród nich była Nadieżda Aleksiejewna Jarosz.

11 Nawet w ekstremalnych warunkach obozowych Świadkowie szukali sposobności, by rozmawiać ze sobą o swojej wierze i z narażeniem życia czytać oparte na Biblii publikacje. (Współczesny obraz, eksponowany w Muzeum Pamięci w Ravensbrück, namalowano na podstawie relacji naocznego świadka).

UWIĘZIENIE

12 Obóz koncentracyjny Sachsenhausen (1936-1945), na północ od Berlina. W latach przedwojennych Świadkowie Jehowy stanowili około 5 do 10 procent wszystkich więźniów tego obozu. Kiedy przybywali nowi Świadkowie, natychmiast zabierano ich do „kompanii karnej", która wykonywała najcięższe i najbrudniejsze prace od 10 do 12 godzin dziennie, także w niedziele.

13 Badacze Pisma Świętego (Świadkowie Jehowy) stanowili odrębną kategorię więźniów i zostali oznaczeni fioletowymi trójkątami. Ich niezłomna postawa naraziła ich na szczególne okrucieństwo ze strony strażników SS i *kapo* (więźniów pełniących funkcję nadzorców), na których łaskę byli zdani.

14 Jedną z wielu kar było wiązanie więźnia i bicie go żelaznymi prętami po nagich pośladkach.

15 Bez względu na pogodę więźniowie często musieli godzinami stać w szeregu na placach apelowych (tu w obozie Sachsenhausen). Dnia 15 września 1939 roku w tym samym miejscu SS kazało na oczach całego obozu rozstrzelać Augusta Dickmanna, który ze względu na sumienie odmówił służby wojskowej.

12

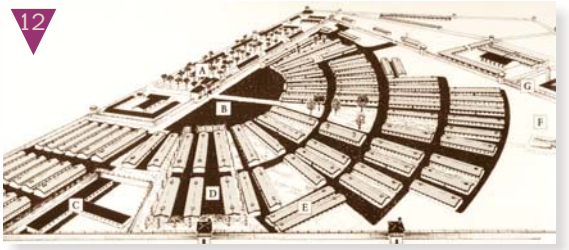

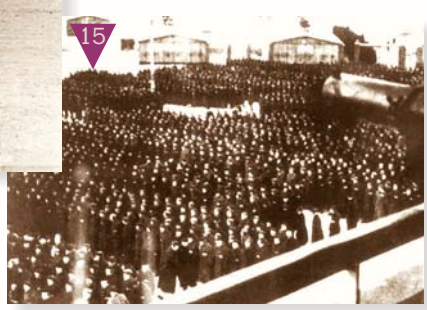

Credit lines: Zdjęcie 13 po prawej: Kennzeichentafel Dachau, ITS Archive, Arolsen Archives
Zdjęcie 15: akg-images/Alamy Stock Photo

UWIĘZIENIE

(Wszystkie zdjęcia na tej stronie zostały zrobione w obozie Buchenwald krótko po wyzwoleniu.)

16 Nawet za błahe przewinienia więźniowie obozu mogli zostać ukarani, na przykład przez zawieszenie na słupie (tzw. kara słupka). Była to wyjątkowo bolesna tortura.

17 W obozach panowały upadlające warunki, a sytuację dodatkowo pogarszało straszne przepełnienie. Świadkowie Jehowy przez pewien czas dzielili baraki ze współwyznawcami, ale ponieważ organizowali tam swoje zebrania religijne, SS później ich rozdzieliło. Jednak gdy potem częściej głosili innym więźniom, esesmani ponownie zebrali Świadków razem. Pewien obserwator powiedział: „Nie można się oprzeć wrażeniu, że z psychologicznego punktu widzenia SS nigdy nie poradziło sobie z wyzwaniem, jakie stanowili Świadkowie Jehowy” (Eugen Kogon).

18 Wielu zmarło lub ucierpiało wskutek niedożywienia i chorób, takich jak tyfus.

19 Do pozbywania się ogromnej ilości zwłok używano specjalnych pieców.

UWIĘZIENIE

20 W obozie koncentracyjnym Buchenwald (1937-1945) w pobliżu Weimaru oraz w innych obozach od roku 1938 esesmani izolowali Świadków Jehowy w specjalnych barakach ogrodzonych drutem kolczastym. Przez dziewięć miesięcy nie pozwalano im pisać listów. A przez następne trzy i pół roku nie wolno im było pisać do krewnych więcej niż 25 słów miesięcznie (w Buchenwaldzie, gdzie Świadkowie stanowili największą liczbę więźniów w „kompanii karnej", nie mogli pisać listów aż do końca wojny).

21 Na obozowym papierze listowym stemplowano lub drukowano następujący tekst: „Więzień pozostaje upartym Badaczem Pisma Świętego i nie chce odrzucić fałszywych nauk Badaczy Pisma Świętego. Z tego powodu odmówiono mu prawa korzystania z normalnej wymiany korespondencji".

22 Esesmani często przedkładali Świadkom Jehowy specjalne oświadczenie. Gdyby Świadkowie je podpisali i wyrzekli się wiary, mogliby zostać zwolnieni. Jednak niewielu je podpisało.

23 Wilhelm Töllner z narażeniem życia wygłaszał w Buchenwaldzie wykłady biblijne.

20

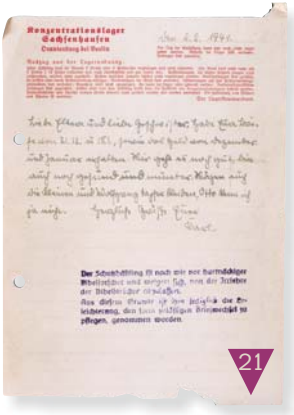

21

22

23

UWIĘZIENIE

24

25

26

27

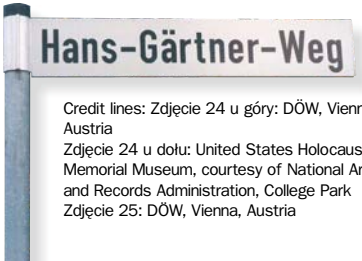

Credit lines: Zdjęcie 24 u góry: DÖW, Vienna, Austria
Zdjęcie 24 u dołu: United States Holocaust Memorial Museum, courtesy of National Archives and Records Administration, College Park
Zdjęcie 25: DÖW, Vienna, Austria

24 Obóz koncentracyjny Mauthausen w Austrii (1938-1945). Dnia 27 września 1939 roku z obozu w Dachau przybyło 145 więźniów oznaczonych fioletowym trójkątem. Niektórzy zostali zmuszeni do ciężkiej pracy w osławionym kamieniołomie ze schodami śmierci.

25 August Kraft z Wiednia przez pewien czas organizował w podziemiu działalność Świadków Jehowy w Austrii. Został aresztowany 25 maja 1939 roku. Zmarł w Mauthausen w lutym 1940 roku.

26 Gestapo przez trzy lata polowało na Alberta Wandresa (po lewej). Sąd Specjalny we Frankfurcie nad Menem skazał go na pięć lat pozbawienia wolności. Również Martin Pötzinger (po prawej) z Monachium bardzo aktywnie uczestniczył w działalności podziemnej. Mimo głodu obaj mężczyźni musieli wykonywać ciężką pracę fizyczną w Dachau i Mauthausen. Obaj przeżyli.

27 Hans Gärtner, fryzjer z miejscowości Zwingenberg, nie przeżył uwięzienia w Mauthausen i Dachau. W jego rodzinnym mieście od jego imienia nazwano ulicę.

UWIĘZIENIE

28 W Auschwitz zginęło ponad 1 000 000 ludzi, w większości Żydów. Był to jeden z największych obozów pracy i zagłady (od czerwca 1940 do 27 stycznia 1945); ginęli tam również Romowie (Cyganie), Polacy, Świadkowie Jehowy i inni.

29 W 1942 roku Rosjaninowi Aleksiejowi Nepoczatowowi wytatuowano w Auschwitz numer 154888. Ponieważ był jeńcem wojennym, ledwo uniknął zamordowania. W obozie w Buchenwaldzie spotkał niemieckich Świadków Jehowy i przyjął ich wiarę.

30 Zdjęcia wykonane przez gestapo Janowi Otrębskiemu, polskiemu Świadkowi, który otrzymał numery więzienne w trzech obozach: Auschwitz (nr 63609), Gusen (nr 13449) i Mauthausen (nr 31208).

31 Elsę Abt z Gdańska aresztowano w maju 1942 roku, a jej mieszkanie zostało zapieczętowane przez policję. Swoją dwuletnią córeczkę oddała pod opiekę rodzinie mieszkającej w tym samym bloku. Elsa wraz z 11 innymi Świadkami została wywieziona do Auschwitz-Birkenau, a jej mąż, Harald, do Buchenwaldu. W styczniu 1945 roku przeżyła transporty ewakuacyjne do obozów: Gross-Rosen, Mauthausen, Bergen-Belsen i Dora-Nordhausen, skąd została uwolniona (Harald stoi po lewej na dodatkowej fotografii).

28

29

30

31

Credit lines: Zdjęcie 28 po lewej: Archiwum Państwowego Muzeum w Oświęcimiu
Zdjęcie 28 po prawej: Shawshots/Alamy Stock Photo
Zdjęcie 30: Archiwum Państwowego Muzeum w Oświęcimiu

UWIĘZIENIE

32

33

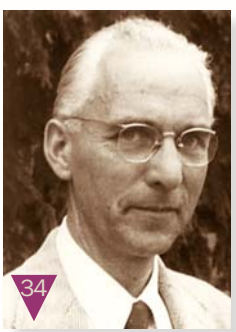

34

32 Urzędnicy obozowi skrupulatnie prowadzili ewidencję więźniów. Po likwidacji obozu koncentracyjnego w Niederhagen (1939-1943; przez pewien czas obóz podlegał obozowi w Sachsenhausen) w Wewelsburgu przebywała „pozostała brygada robotników" składająca się prawie wyłącznie ze Świadków Jehowy. Jednym z nich był Theodor Sponsel. (Zdjęcie grupowe zrobione wkrótce po wyzwoleniu w 1945 roku).

33 Max Hollweg wspomina, że esesmani próbowali ciężką pracą zamęczyć na śmierć 26 osób odmawiających służby wojskowej (1942). Ich plany się nie powiodły, bo inni Świadkowie potajemnie żywili i wspierali tym współwyznawców.

34 Mimo zakazu Georg Klohe aż do uwięzienia potajemnie nagrywał przemówienia biblijne (1934-1936). W 1944 roku, podczas pobytu w obozie w Wewelsburgu, udało mu się postarać o wykonanie wiolonczeli. Esesmani mu tego nie zabronili, ponieważ Świadkowie Jehowy nie mieli szans na uwolnienie. Jednak ten instrument muzyczny nigdy nie został wykorzystany w orkiestrze więziennej, a Georg Klohe grał na nim tylko okazjonalnie po pracy.

Credit line: Zdjęcie 32 pośrodku: Häftlingspersonalbogen Theodor Sponsel, Buchenwald, 1.1.5.3/7169220/ITS Digital Archive, Arolsen Archives

UWIĘZIENIE

35 Rodzice Simone Arnold: Emma i Adolphe Arnoldowie z Alzacji (Francja); oboje zostali uwięzieni za swoją wiarę (Simone stoi pośrodku). W 1942 roku Adolphe Arnold trafił do obozu w Dachau. Jego żona Emma, gdy była jeszcze na wolności, raz w miesiącu wysyłała mu ciasto z trzema ukrytymi w nim karteczkami zawierającymi artykuły ze *Strażnicy*. Adolf uczył się tych tekstów na pamięć. Po wyzwoleniu udało mu się zabrać do domu trzy takie karteczki, które ukrył w kurtce.

35

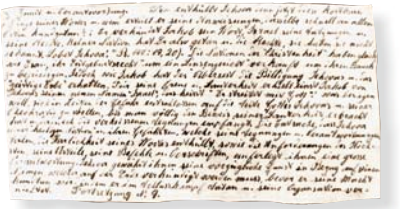

36 Leopold Engleitner z Austrii został po raz pierwszy aresztowany w styczniu 1936 roku. Od października 1939 roku do lipca 1943 roku przebywał w obozach w Buchenwaldzie, Wewelsburgu i Ravensbrück. W wyniku dotkliwego pobicia w głowę doznał bolesnych i długotrwałych obrażeń. Nawet po niespodziewanym zwolnieniu z obozu koncentracyjnego w 1943 roku nie był całkowicie wolny, ponieważ pracował jako robotnik przymusowy. W 1945 roku udało mu się wyjechać i uniknąć powołania do wojska.

36

37 Margarete Unterner (Alzacja) odmówiła wsparcia Służby Pracy Rzeszy i w 1942 roku została uwięziona w Saverne, a następnie w obozie Schirmeck-Vorbruck. Jej mąż, Marcel, odmówił wstąpienia do armii niemieckiej i został osadzony w więzieniu wojskowym w Berlin-Tegel. Z powodu ciężkiej choroby układu nerwowego został zwolniony.

37

UWIĘZIENIE

38 Johanna i Johann Degen mimo zakazu urządzali chrześcijańskie zebrania w swoim domu w Lorsch. Z tego powodu w 1936 roku Johann został skazany na dwa lata więzienia w Darmstadt. Następnie, w październiku 1938 roku, został przeniesiony do obozu koncentracyjnego (Dachau). W styczniu 1941 roku zmarł w obozie Mauthausen na tyfus spowodowany głodem.

39 Pracując w kamieniołomach w pobliżu Zwingenbergu, Adam Heim pomagał prześladowanym obywatelom. Został zadenuncjowany i skazany przez Sąd Specjalny w Darmstadt. Potem był przetrzymywany w więzieniu i w obozie w Dachau. (Później zginął w wypadku motocyklowym).

40 Horst Schmidt (przybrany syn Emmy Zehden) jako kurier przewoził egzemplarze *Strażnicy* z Berlina aż do Gdańska. Po aresztowaniu w 1944 roku został skazany na karę śmierci. Odzyskał wolność 27 kwietnia 1945 roku, gdy w więzieniu Brandenburg-Görden skuty kajdanami czekał na egzekucję.

41 Z powodu ich wiary 12 członków rodziny Kusserow z Lippspringe wysłano do różnych więzień, zakładów karnych, obozów koncentracyjnych i nazistowskich domów poprawczych. Dwaj synowie zostali straceni za podyktowaną sumieniem odmowę służby wojskowej.

EGZEKUCJE

1 Dnia 15 września 1939 roku na rozkaz Reichsführera SS Heinricha Himmlera na oczach wszystkich więźniów zgromadzonych na placu apelowym w Sachsenhausen został rozstrzelany August Dickmann, będący Świadkiem Jehowy. Stracono go za podyktowaną sumieniem odmowę służby wojskowej i za bycie „Volksschädling" (szkodnikiem narodu). Wkrótce potem można było o tym przeczytać w gazetach w Niemczech i za granicą.

2 Jacob von Bennekom (Holandia) jako Świadek Jehowy został uwięziony w Rotterdamie i w obozie w Amersfoort. Został zastrzelony w listopadzie 1944 roku, gdy odmówił ustawiania zapór przeciwczołgowych w pobliżu miasta Zwolle. O zdarzeniu tym opowiedział naoczny świadek, który po wojnie został Świadkiem Jehowy.

3 Willi Letonja (Austria), zagorzały nazista, służył w armii Hitlera. Kiedy od matki i brata dowiedział się, czego uczy Biblia, w roku 1941 został Świadkiem Jehowy. Odmówił kontynuowania służby wojskowej i 1 września 1942 roku został ścięty na gilotynie w Brandenburgu. Na krótko przed egzekucją powiedział do brata: „Anton, dlaczego płaczesz? To nie jest powód do płaczu. To powód do radości!"

1

Zwei Volksschädlinge erschossen

Mitteilung des Reichsführers SS.

Der Reichsführer SS und Chef der Deutschen Polizei teilt mit:

„Erschossen wurden:

am 11. 9. 1939 wegen vorsätzlicher Brandstiftung und Sabotage Paul Müller aus Halle. Müller war bereits achtmal wegen Eigentumsdelikten mit Gefängnis und Zuchthaus vorbestraft;

am 15. 9. 1939 wegen Weigerung, seine Pflicht als Soldat zu erfüllen, August Dickmann, geboren 7. 1. 1910, aus Dinslaken. Dickmann begründete seine Weigerung mit der Erklärung, er sei „Zeuge Jehovas"; er war ein fanatischer Anhänger der internationalen Sekte der ernsten Bibelforscher."

2

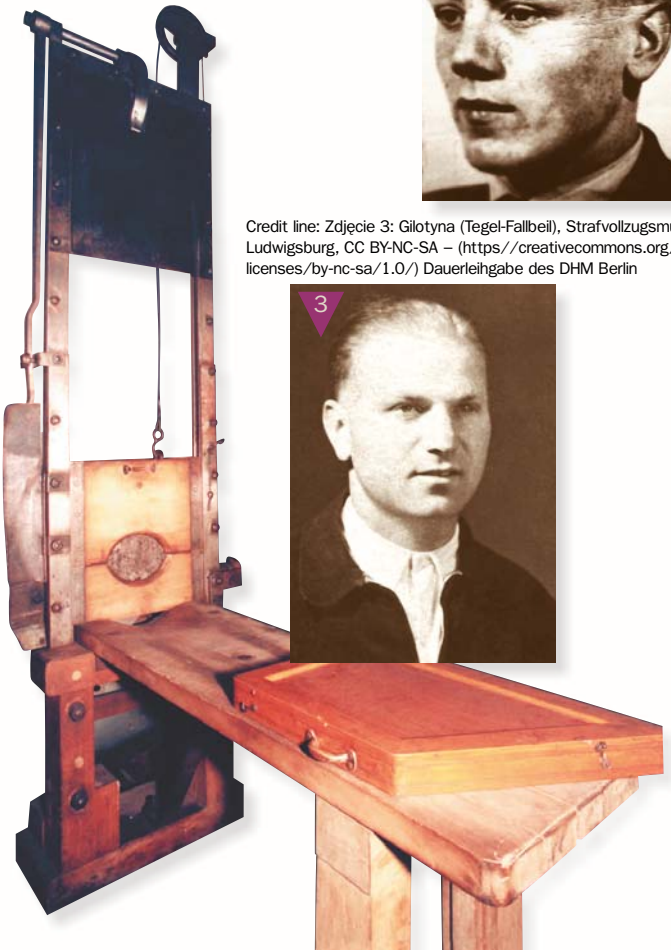

Credit line: Zdjęcie 3: Gilotyna (Tegel-Fallbeil), Strafvollzugsmuseum Ludwigsburg, CC BY-NC-SA – (https//creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/1.0/) Dauerleihgabe des DHM Berlin

3

EGZEKUCJE

4 Vinzenz Platajs został ścięty w Brandenburgu 9 października 1944 roku, po 13 miesiącach pobytu w więzieniu Monachium-Stadelheim za powielanie i rozpowszechnianie egzemplarzy czasopisma *Strażnica*.

5 Heinrich Fundis z Sulzfeld odmówił służby wojskowej. Został ścięty 18 grudnia 1941 roku.

6 Paul Weseler należał do grupy aktywnych Świadków Jehowy z Oberhausen, Mühlheim i Karlsruhe. On oraz Wilhelm Bischoff, Julius Engelhard, August Hetkamp, Johann Hörstgen i Friedrich Stoffel z żoną Klarą zostali straceni w sierpniu 1944 roku.

7 Dnia 27 stycznia 1943 roku 19-letni Sigurd Speidel z Sindelfingen został ścięty za odmowę założenia munduru wojskowego.

8 Dnia 9 maja 1941 roku Kurt Liebold z Cossengrün (Turyngia) został ścięty za odmowę służby wojskowej. Wcześniej spędził dwa lata w więzieniu za udział w jednej z kampanii ulotkowych zorganizowanych przez Świadków Jehowy w połowie lat trzydziestych.

9 Dnia 26 czerwca 1942 roku, po trzech latach przetrzymywania w forcie Torgau, Max Moserth z Burgstadt został ścięty pod zarzutem „Wehrkraftzersetzung” (osłabianie morale żołnierzy).

EGZEKUCJE

10

11

12

10 W roku 1941 Rolf Appel, właściciel drukarni z Süderbrarup, został stracony za odmowę służby wojskowej; w roku 1944 podobny los spotkał jego 17-letniego syna Waltera. Rodzice stracili również prawo do opieki nad młodszymi dziećmi, a władze doprowadziły ich matkę do ubóstwa.

11 Już w 1934 roku Heinz Bernecker z Królewca (z przodu po prawej) został zmuszony do pracy w pewnym obozie w Prusach Wschodnich. W latach 1938-1942 ponownie go więziono. Gdy 19 czerwca 1942 roku został zgilotynowany w Brandenburgu za odmowę służby wojskowej, jego żona Elżbieta przebywała w obozie w Ravensbrück. Trójką pozostawionych przez nich dzieci zaopiekowali się dziadkowie.

12 Rodzina Wohlfart z Pörtschach (Austria). Dnia 7 grudnia 1939 roku ojciec Gregor został ścięty wraz z innymi Świadkami Jehowy w więzieniu Berlin-Plötzensee za odmowę służby wojskowej. Z tego samego powodu 14 marca 1942 roku stracono jego 20-letniego syna Gregora. Franz trafił do obozu pracy w Rollwaldzie. Najmłodszy syn Willibald i jego rodzeństwo, Ida, Annie i Kristian, zostali wysłani do nazistowskiej szkoły poprawczej mieszczącej się w klasztorze w Landau. Obu chłopców zmuszono do służby na froncie w Rosji. Willibald tam zginął, a Kristian odniósł poważne obrażenia.

EGZEKUCJE

Der Oberreichskriegsanwalt

Ausfertigung.

Berlin-Charlottenburg 5, den 9.1.1941

StPL (RKA) I 882/40

An

Frau Elise H a r m s

in Wilhelmshaven

Danzigerstr. 23 b/Voigt

Der Kraftfahrer Johannes H a r m s 2./Kraftfahrersatz Abt. 20 ist durch Urteil des Reichskriegsgerichts vom 7.11.1940 wegen Zersetzung der Wehrkraft zum Tode, Verlust der bürgerlichen Ehrenrechte auf Lebenszeit und zur Wehrunwürdigkeit verurteilt worden.

Das Urteil ist am 8.1.1941 vollstreckt worden.

Im Auftrage

Ausgefertigt: gez. Dr. Schumann

RKG.-Oberinspektor.

13

14

15

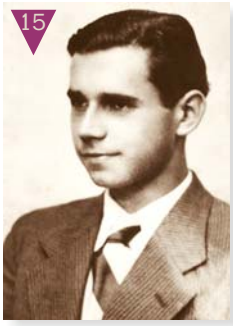

16

13 Johannes Harms z Wilhelmshaven (ścięty 8 stycznia 1941 roku) napisał w celi śmierci: „Świadkom Jehowy daje się sposobność złamania swego ślubowania nawet przed samą gilotyną. Dlatego moja walka się jeszcze nie skończyła”.

14 Hans Rehwald, na zdjęciu w wieku 34 lat, spędził pięć lat w więzieniu za odmowę służby wojskowej. Przed rozstrzelaniem przez pluton egzekucyjny w Królewcu 1 lutego 1943 roku odmówił modlitwę tak wzruszającą, że po pierwszym rozkazie żaden z żołnierzy nie oddał strzału. Po drugim rozkazie padł jeden strzał, który trafił go w brzuch. Wtedy oficer dobił go z własnego pistoletu. W tym czasie żona Hansa Rehwalda, Marta, oraz inni krewni byli więzieni w obozach koncentracyjnych.

15 Dnia 27 kwietnia 1940 roku na mocy wyroku sądu wojskowego w Münster został rozstrzelany Wilhelm Kusserow, który ze względu na sumienie odmówił pełnienia służby wojskowej. Jego adwokat z urzędu napisał później do rodziny: „Poprosił mnie, żebym przesłał wam jego pozdrowienia. Stał w obliczu śmierci z podniesioną głową i zginął na miejscu”

16 Wolfgang Kusserow, podzielający przekonania swego brata Wilhelma, został ścięty w więzieniu w Brandenburgu 28 marca 1942 roku. Przemawiając przed sądem w swojej obronie, powiedział: „Jestem pewien, że gdyby Jezus Chrystus żył teraz na ziemi, doświadczyłby takich samych prześladowań, jakie spotkały go w przeszłości”

EGZEKUCJE

17 Karl Kühnel, stolarz z Clausnitz (Rudawy), został uwięziony za wysłanie do władz i osób prywatnych petycji z czerwca 1933 roku. W 1937 roku wraz z żoną stracił prawo do opieki nad dwójką dzieci. Ponieważ odmówił złożenia przysięgi wierności fladze, został ścięty 24 października 1939 roku w więzieniu Berlin-Plötzensee.

18 Helene Gotthold, pielęgniarka, żona górnika i matka dwójki dzieci, mieszkała w Herne i Bochum. W 1926 roku została Świadkiem Jehowy. W 1937 roku, gdy toczył się jej proces, gestapo pobiło ją tak dotkliwie, że poroniła. Dnia 8 grudnia 1944 roku wraz z trzema innymi kobietami będącymi Świadkami Jehowy za aktywne wyznawanie swojej wiary została stracona na gilotynie.

19 Emmy Zehden (w środku) z Berlina ukrywała trzy osoby odmawiające służby wojskowej ze względu na sumienie, w tym swojego przybranego syna i siostrzeńca Horsta Schmidta, do których 9 czerwca 1944 roku — w dniu egzekucji — napisała list pożegnalny. W protokole z egzekucji czytamy: „Skazana nie stawiała oporu, gdy ją umieszczono pod gilotyną. Była spokojna i opanowana”. Obecnie jej imię nosi ulica przed więzieniem Berlin-Plötzensee.

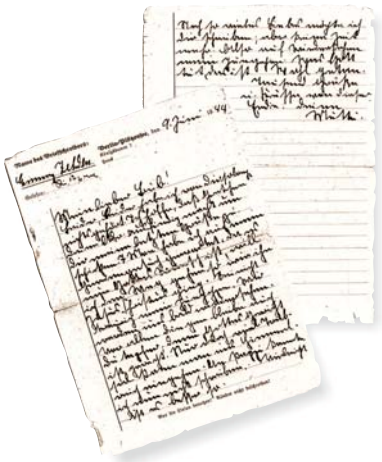

19

MARSZE ŚMIERCI

1

Credit Lines: Zdjęcie 1 po lewej: akg-images/Benno Gantner
Zdjęcie 3 po prawej: Süddeutsche Zeitung Photo/Alamy Stock Photo

2

3

1 W miarę zbliżania się frontu oddziały SS ewakuowały obozy, zmuszając więźniów do udania się na południe i zachód. W czasie tak zwanych marszów śmierci strażnicy bezlitośnie zabijali każdego, kto nie mógł nadążyć za resztą. W kwietniu 1945 roku Martin Seyferth z Oschatz wraz z innymi Świadkami Jehowy przeżył marsz śmierci z Dachau w kierunku niemieckich Alp.

2 W kwietniu i maju 1945 roku wszyscy Świadkowie Jehowy w liczbie 230 przeżyli marsz śmierci w kierunku Schwerina, w którym szły dziesiątki tysięcy więźniów różnych obozów, m.in. Sachsenchausen. Świadkowie tworzyli zwartą grupę, która pomagała sobie nawzajem, by ocaleć. (Zaznaczona trasa marszu śmierci)

3 Paul Rehwald z Królewca szedł w marszu śmierci z Sachsenhausen. Po załamaniu się frontu niemieckiego i wyzwoleniu obozów przez aliantów ten dwunastoletni okres terroru dobiegł końca. Do domu po wielu latach uwięzienia wróciło wielu Świadków, między innymi więźniowie ukazani na fotografii.

MARSZE ŚMIERCI

4 Esesmani ewakuowali 9000 więźniów obozu w Neuengamme na wybrzeże Morza Bałtyckiego i umieścili ich na statkach *Cap Arcona, Thielbeck* i *Athen.* Dnia 3 maja 1945 roku dwa z tych statków zostały zatopione przez brytyjskie lotnictwo wojskowe i tylko niewielu więźniów się uratowało. Jednym z ocalałych ze statku *Cap Arcona* był Witali Kostanda (Ukraina), który jeszcze w obozie spotkał więźniów z fioletowymi trójkątami i potem sam został Świadkiem.

5 SS nakazało też lądową i morską ewakuację obozu Stutthof, leżącego niedaleko Gdańska. Wśród 1900 więźniów był Feliks Borys z Chojnic oraz 9 innych Świadków, którzy zostali zmuszeniu do marszu do Słupska. Wspomina on: „[Po krótkim czasie] pozostało tylko 800 więźniów". Feliks Borys niósł Wilhelma Scheidera (Polska), dzięki czemu ten ocalał. Po wyzwoleniu Feliks udał się pieszo do domu, gdzie dotarł jakieś dwa miesiące później.

6 Świadkowie Jehowy z obozu Stutthof. Po dramatycznej podróży barką przez Morze Bałtyckie udało im się 5 maja 1945 roku dotrzeć na duńską wyspę Møn.

4

Credit Lines: Zdjęcie 4 po prawej: Süddeutsche Zeitung Photo/Alamy Stock Photo
Zdjęcie 4 w środku: Arthur Drever/ Photohaus

5

6

OCALALI

1

2

Der Oberbürgermeister
Passierscheinstelle

Schwerin, den 21. Juli 1945.

Bescheinigung.

Dem Inhaber dieser Bescheinigung, Herrn Alois M o s e r, geboren am 17.7.1900, befindet sich auf den Wege von
Schwerin nach Braunau am Inn/Österreich.

Herr M o s e r befand sich von 1939 bis 1945 im Konzentrationslager Ravensbrück. Er hat seine Wohnung und seine Angehörigen in Braunau und will dorthin zurückkehren.

Es wird gebeten, Herrn Moser ungehindert passieren zu lassen und ihm nötigenfalls Schutz und Hilfe zu gewähren.

Der Oberbürgermeister
Passierscheinstelle
I.A.
Stadtinspektor

Rückseite in russischer Sprache übersetzt!

3

4

1 Dnia 15 maja 1997 roku, po 52 latach od ostatniego spotkania, Anastasija Kazak z Ukrainy (po lewej) i Hermine Schmidt (po prawej) spotkały się w Moskwie na rosyjskiej premierze filmu dokumentalnego *Niezłomni w obliczu prześladowań — Świadkowie Jehowy a hitleryzm.* Anastasija została Świadkiem Jehowy w obozie koncentracyjnym Stutthof i obie przeżyły niebezpieczny transport więźniów obozu przez Bałtyk do Danii. (Zdjęcie po lewej przedstawia Hermine.)

2 Kiedy ewakuowano obóz w Ravensbrück, Alois Moser z Braunau (Austria) wraz z 25 współwyznawcami otrzymali rozkaz dołączenia do transportu SS. W nocy strażnicy zniknęli. W Schwerinie Alois Moser spotkał kilku Świadków Jehowy, którzy uczestniczyli w marszu śmierci. Wyruszywszy z północnych Niemiec, Alois udał się w długą drogę powrotną do Austrii.

3 Gertrud Ott z Gdańska była więźniarką obozów: Auschwitz (od grudnia 1942 roku do stycznia 1945 roku), Mauthausen, Gross-Rosen i Bergen-Belsen (od stycznia do maja 1945 roku). Po uwolnieniu została zaproszona do Biblijnej Szkoły Strażnicy — Gilead w stanie Nowy Jork i była misjonarką w Indonezji, Iranie i Luksemburgu.

4 Grupa Świadków Jehowy cieszy się z uwolnienia z obozu Mauthausen 7 maja 1945 roku. Wśród nich jest Martin Pötzinger (stoi pierwszy od lewej).

OCALALI

5 Erich Frost z Lipska w latach 1936-1937 nadzorował działalność podziemną, aż został aresztowany i był okrutnie torturowany przez gestapo. W latach 1937-1945 przebywał stale w areszcie. W obozie w Sachsenhausen z myślą o innych Świadkach skomponował pieśń, która wydostała się poza obozowe mury i dodawała sił jego współwyznawcom.

6 W roku 1935 Arthur Winkler z Bonn doświadczył okrutnego traktowania w obozie w Esterwegen. Później, przebywając już w Holandii, kierował działalnością podziemną w Niemczech. Po zajęciu Holandii przez Niemcy (maj 1940 roku) gestapo chciało go aresztować, jednak zdołano go schwytać dopiero w październiku 1941 roku. Dzięki pomocy współwyznawców, którzy wieźli go wozem należącym do SS, przeżył marsz śmierci z Sachsenhausen.

7 Joseph Rehwald z Królewca odmówił służby wojskowej, za co został osadzony najpierw w więzieniu w Sztumie (Prusy Wschodnie), a następnie w obozie w Sachsenhausen. Spośród członków jego ośmioosobowej rodziny czterej bracia (dwóch stracono), siostra i matka zostali uwięzieni za obstawanie przy swojej wierze.

8 Gerrit Benink (Holandia) z blaszanym pojemnikiem, który służył jako miska do zupy i innej żywności. Po aresztowaniu w marcu 1941 roku wysłano go do obozów w Sachsenhausen, Buchenwaldzie i Neuengamme. Wolność odzyskał 5 maja 1945 roku.

OCALALI

9 Hildegard i Ernst Seligerowie spędzili łącznie przeszło 40 lat w więzieniach pod rządami nazistów — a potem komunistów w Niemczech Wschodnich — za to, że aktywnie działali jako Świadkowie Jehowy.

10 W sierpniu 1940 roku Victor Bruch (Luksemburg) został aresztowany i przeszedł przez kilka obozów koncentracyjnych, m.in. w Buchenwaldzie, Lublinie, Auschwitz i Ravensbrück. 3 maja 1945 roku, po wielu dniach marszu, wraz z 49 innymi Świadkami został uwolniony.

11 Max Henning, aresztowany w Holandii w marcu 1943 roku, był więziony w Rotterdamie, Scheveningen i Vught, a także w obozie w Buchenwaldzie. Został uwolniony 11 kwietnia 1945 roku.

12 Gertrud Pötzinger, która pracowała w podziemiu dla Świadków Jehowy w Monachium i na Śląsku, trafiła do więzienia i do obozu w Ravensbrück. W 1943 roku powierzono jej opiekę nad dziećmi w rodzinie pewnego oficera SS w Oranienburgu. Jej mąż, Martin, spędził kilka lat w obozach Dachau i Mauthausen. Spotkali się ponownie po wojnie w 1945 roku.

13 W marcu 1942 roku gestapo aresztowało Everta i Ansje Dost (Holandia). Evert trafił do obozów w Amersfoort i Neuengamme, a Ansje do obozu w Ravensbrück. Oboje zostali uwolnieni w maju 1945 roku.

CHRONOLOGIA WYDARZEŃ

1933 Po pożarze Reichstagu prezydent wydaje dekret o „zapobieganiu komunistycznym aktom terroru wymierzonym w bezpieczeństwo państwa", zawieszający wiele podstawowych praw obywatelskich (28 lutego). Na podstawie fałszywych oskarżeń działalność Świadków Jehowy w większości krajów związkowych Rzeszy zostaje zakazana. Nieskuteczna petycja do Kanclerza Rzeszy i innych urzędników (kwiecień i czerwiec). Konfiskata mienia zborów, palenie literatury Towarzystwa Strażnica i pierwsze przypadki osadzenia Świadków w obozach koncentracyjnych (lipiec).

1934 Świadkowie Jehowy powielają swoje publikacje religijne w podziemiu, bo policja sprawdza ich pocztę, by nie dopuścić do importu literatury z zagranicy. Do marca przeszukano 4000 domów, dokonano 1000 aresztowań i zarejestrowano 200 przypadków brutalnego traktowania. Wielu Świadków zatrudnionych w służbie cywilnej zostaje zwolnionych z pracy (czerwiec). Dnia 7 października Hitler otrzymuje mnóstwo telegramów protestacyjnych; z tego powodu histerycznie wykrzykuje: „Ten pomiot zostanie w Niemczech wytępiony!".

1935 Całkowity zakaz działalności Świadków Jehowy w Trzeciej Rzeszy, którego celem jest usunięcie ich ze służby cywilnej (1 kwietnia). Sądy specjalne skazują bardzo wielu Świadków na długie lata więzienia i wysokie grzywny za udział w zebraniach zborowych i rozpowszechnianie publikacji. Wbrew istniejącemu prawu gestapo arbitralnie nakazuje stosować areszt prewencyjny wobec Świadków Jehowy i wysyła ich do obozów koncentracyjnych (17 czerwca i 9 września).

1936 Minister spraw wewnętrznych Rzeszy zakazuje Świadkom sprzedaży „Biblii i innej literatury religijnej, której treść zwykle nie jest obraźliwa". Prowadzi to do dalszych aresztowań (30 stycznia). Władze mogą wstrzymać wypłacanie Świadkom Jehowy zapomogi dla bezrobotnych i emerytur (od 2 lutego). Wielu Świadków wystawianych jest na pośmiewisko lub publiczne upokorzenie z powodu nieuczestniczenia w wyborach do Reichstagu (29 marca). Gestapo i policja kryminalna tworzą specjalne jednostki, a w sądach specjalnych tworzone są wydziały, których celem jest prowadzenie dochodzeń przeciwko Świadkom Jehowy i skazywanie ich (czerwiec). Mimo fali aresztowań (28 sierpnia) Świadkowie Jehowy z powodzeniem rozpowszechniają na terenie Trzeciej Rzeszy protestacyjną rezolucję z Lucerny (12 grudnia).).

1937 Policja i sądy mają stosować „najsurowsze środki" wobec Świadków Jehowy. Wyroki są coraz dłuższe. Po odbyciu kary Świadkowie są często wysyłani do obozów koncentracyjnych lub osadzani ponownie w więzieniu. Około 4000 Świadków jest aresztowanych. Często osądza się ich grupowo na tak zwanych procesach Badaczy, o których szeroko donoszą gazety. Sądy rodzinne i opiekuńcze inicjują sprawy, w wyniku których odbiera się dzieci ich rodzicom. Świadkowie Jehowy organizują na terenie Rzeszy drugą kampanię z traktatami, której celem jest zwrócenie uwagi na terror gestapo (20 czerwca).

1938 Przed wybuchem wojny jakieś 5-10 procent więźniów obozów koncentracyjnych stanowią Świadkowie Jehowy. Są izolowani w oddzielnych barakach otoczonych drutem kolczastym, a przez 9 miesięcy pozbawia się ich prawa do otrzymywania i wysyłania korespondencji (marzec). W Szwajcarii wydana zostaje przez Świadków książka dokumentująca prześladowania w Niemczech *Krucjata przeciw chrześcijaństwu*, w której napisano, że „około 6000 (...) mężnie trwa w więzieniach, zakładach karnych i obozach koncentracyjnych' (maj). Joseph F. Rutherford, ówczesny prezes Towarzystwa Strażnica, w swoim przemówieniu wygłoszonym w Nowym Jorku i transmitowanym przez 60 stacji radiowych, dobitnie potępia Hitlera i prześladowania Żydów (8 października).

1939 August Dickmann, jako pierwszy uwięziony za podyktowaną sumieniem odmowę służby wojskowej, zostaje skazany przez sąd policyj-

CHRONOLOGIA WYDARZEŃ

ny na śmierć i publicznie rozstrzelany w obozie Sachsenhausen (15 września); w kolejnych dniach egzekucja ta jest nagłaśniana w audycjach radiowych i gazetach. Po wybuchu wojny nasila się dręczenie uwięzionych Świadków. Podczas srogiej zimy 100 spośród 400 Świadków w obozie Sachsenhausen umiera z powodu brutalnego traktowania, głodu lub wycieńczenia.

1940 Policja państwowa nakazuje jednoczesne aresztowanie wszystkich Świadków w Trzeciej Rzeszy. Dnia 12 czerwca policja wdziera się do domów Świadków. W lipcu władze szwajcarskie konfiskują książkę *Krucjata przeciw chrześcijaństwu* (akcja trwa do września 1944). Do tej pory niemieckie sądy skazały na śmierć 112 Świadków Jehowy za odmowę służby wojskowej (sierpień). (Do końca wojny liczba straconych Świadków wyniesie 270, w tym 50 Austriaków).

1941 Ludwig Cyranek, który w latach 1939-1940 w Niemczech i Austrii potajemnie rozprowadzał publikacje Towarzystwa Strażnica, zostaje skazany na śmierć (marzec) i stracony w Dreźnie (3 lipca). Julius Engelhard wraz z innymi kontynuuje jego pracę (od 1939 do kwietnia 1943).

1942 *Mitteilungsblatt der deutschen Verbreitungsstelle des W.T. an alle treuen Zeugen Jehovas in Deutschland* (Biuletyn niemieckiego ośrodka dystrybucji TS [Towarzystwa Strażnica] do wszystkich wiernych Świadków Jehowy w Niemczech) oraz inne wydawnictwa krążą wśród Świadków Jehowy w obozach i poza nimi. Dalej oficjalnie przyzwala się na brutalne tortury Świadków w aresztach śledczych. Hitler domaga się wytępienia Badaczy Pisma Świętego (sierpień). Dramatyczna sytuacja Świadków w obozach ulega jednak pewnej poprawie, bo SS zaczyna cenić wartość więźniów jako siły roboczej.

1943 W wielu miejscach Niemiec i Austrii Świadkowie Jehowy otrzymują powielane w podziemiu publikacje Towarzystwa Strażnica. Z obozów koncentracyjnych szmuglowane są listy. Esesmani zdają sobie sprawę, że Świadkowie Jehowy pozostają niezłomni mimo izolowania ich w obozach, dlatego rozpraszają ich po różnych barakach (wrzesień). W obozie Ravensbrück *Asoziale* (czyli więźniowie uznani za „aspołecznych") są umieszczani w tym samym baraku (bloku) co *Bibelforscherzy* (Badacze Pisma Świętego).

1944 Na rozkaz Himmlera policja dokonuje niespodziewanych przeszukań w różnych obozach koncentracyjnych i konfiskuje duże ilości publikacji Towarzystwa Strażnica (kwiecień). Również poza terenem obozów gestapo rozbija konspiracyjne struktury i aresztuje 254 Świadków. Julius Engelhard i Auguste Hetkamp zostają skazani na śmierć (czerwiec) i straceni w Brandenburgu (sierpień). Mimo to w różnych miejscach dalej trwa działalność podziemna, a literatura Towarzystwa Strażnica jest powielana nawet w obozie Wewelsburg. Sąd Wojskowy Rzeszy jest przeciążony i przekazuje sprawy więźniów odmawiających służby wojskowej — z których wielu jest Świadkami Jehowy — sądom niższej instancji (sierpień). Kary śmierci są orzekane niemal automatycznie.

1945 Wyzwolenie Auschwitz (27 stycznia). Podczas przymusowej ewakuacji obozów koncentracyjnych oraz w marszach śmierci na południe i na zachód więźniowie z fioletowymi trójkątami (Świadkowie Jehowy) pomagają sobie nawzajem, by uchronić się przed zastrzeleniem przez esesmanów. Wyzwolenie obozów Buchenwald (11 kwietnia), Bergen-Belsen (15 kwietnia), Sachsenhausen (22 kwietnia), Dachau (29 kwietnia) i Ravensbrück (30 kwietnia), a także zakładów karnych w Brandenburgu (27 kwietnia) i Waldheim (6 maja) oraz innych miejsc odosobnienia. Wszystkich 230 Świadków przeżyło marsz śmierci do Schwerina (3 maja). Ocalali Świadkowie z obozu koncentracyjnego Stutthof wychodzą na ląd na duńskiej wyspie Møn (5 maja). Kapitulacja — Trzecia Rzesza przestaje istnieć! (8 maja). Po wojnie w Niemczech jest 7000 Świadków Jehowy.

Profesor dr Wolfgang Benz, Centrum Badań nad Antysemityzmem, Uniwersytet Techniczny w Berlinie:

„W roku 1933 zdelegalizowano społeczność religijną liczącą w Niemczech 25 000 osób. Mniej więcej połowa z nich kontynuowała ‚dzieło głoszenia' w podziemiu. Świadkowie Jehowy nie chcieli wykonywać hitlerowskiego pozdrowienia, odmawiali też pełnienia służby wojskowej. Byli bezlitośnie prześladowani. Około 10 000 z nich aresztowano. Opór tej grupy, która w latach 1936-1937 rozprowadzała ulotki i starała się informować społeczeństwo o zbrodniczym charakterze państwa nazistowskiego, wykraczał poza jej interesy; działali przeciw niesprawiedliwemu reżimowi, co około 1200 osób przypłaciło życiem". (*Informationen zur politischen Bildung,* no. 243, (1994): *Deutscher Widerstand 1933-1945,* strona 21.

Credit Line: Zdjęcie w środku: Süddeutsche Zeitung Photo/Alamy Stock Photo

brfi-P